

IMKONIYATI CHEKLANGANLAR UCHUN INKLYUZIV TURIZIM MODELINING NAZARIY ASOSLARI

Abduvaliyev A.A.

Qarshi davlat texnika universiteti dotsent.

Mixliyeva E.

Qarshi davlat texnika universiteti 1-bosqich magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklanganlar uchun inklyuziv turizm modelini ishlab chiqishning nazariy asoslari, matematik modeli va algoritmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida 60 dan ortiq sayyohlik obyekti ma'lumotlari asosida ekonometrik tahlil o'tkazildi. Vaqtli qator funksiyasi orqali inklyuziv turizmning o'sish tendensiyasi aniqlandi. Mavjudlik indeksi va mijoz qoniqish darajasi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlandi.

Kalit so'zlar: inklyuziv turizm, nogironlik, mavjudlik indeksi, ekonometrik tahlil, vaqtli qator, mijoz, algoritm.

THEORETICAL BASIS OF THE INCLUSIVE TOURISM MODEL FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

Abduvaliyev A.A.

Associate Professor, Karshi State Technical University

Mikhliyeva E.

1st year master's student, Karshi State Technical University.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations, mathematical models and algorithms for developing an inclusive tourism model for people with disabilities. As part of the study, an econometric analysis was conducted based on data from more

than 60 tourist facilities. The growth trend of inclusive tourism was determined using the time series function. The relationship between the availability index and the level of customer satisfaction was determined.

Keywords: inclusive tourism, disability, availability index, econometric analysis, time series, customer, algorithm.

Kirish

Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining 15% dan ortiq qismi, ya'ni 1 milliarddan ziyod inson, turli xil nogironlik yoki cheklangan imkoniyatlar bilan yashaydi. Ushbu guruh vakillarining turizm faoliyatiga to'liq qo'shilishi nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv turizm — bu barcha sayyohlarning, jumladan, imkoniyati cheklanganlarning, keksalarning va boshqa zaif guruhlarining ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan turizm shaklidir. O'zbekiston 2022–2026 yillardagi “Raqamli O'zbekiston” va “Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalar yili” dasturlari doirasida turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirmoqda. Shunga qaramay, imkoniyati cheklanganlar uchun inklyuziv turizm infratuzilmasi hali to'liq shakllanmagan.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi

Inklyuziv turizm tushunchasi dastlab 1980-yillarda “Universal dizayn” konsepsiyasi doirasida shakllanib, keyinchalik BM-ning 2006-yildagi Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konventsiyasi bilan mustahkamlandi. Darcy va Dickson (2009) uni “barcha sayyohlar uchun tenglik asosida qurilgan turizm tizimi” deb ta'riflagan. Bi va Anning (2019) tadqiqotida 5 ta asosiy o'lcham aniqlandi:

1 jismoniy mavjudlik, 2 axborot mavjudligi, 3 ijtimoiy qo'shilish, 4 iqtisodiy qulaylik, va 5 xodimlarning malakasi. Ushbu o'lchamlar keyingi modellarda keng qo'llanildi. Turizm talab funksiyasini modellashtirish uchun zamonaviy iqtisodiy nazariya bir necha yondashuvni taklif etadi. Eng keng tarqalgani — Logit va Panel Data modellari. Inklyuziv turizm kontekstida Accessible Tourism Index (ATI) metodikasi qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

1-rasm. Inklyuziv turizm xizmatini tanlash algoritmining

Inklyuziv turizm xizmatini maqbul tanlash uchun ko'p mezonli qaror qabul qilish algoritmi ishlab chiqildi. Algoritm 7 asosiy bosqichdan iborat:

1. Sayyohning ehtiyojlarini aniqlash (Profil to'ldirish moduli)
2. Cheklov kategoriyasini aniqlash (Klassifikatsiya moduli)
3. IMI hisoblash (Baholash moduli)
4. Mavjudlik darajasini tekshirish ($IMI \geq 70$ sharti)
5. Xizmat turini tanlash (Mos xizmat tanlash moduli)
6. Xizmat taqdim etish (Yetkazib berish moduli)

7. Monitoring va baholash (Qayta aloqa moduli)

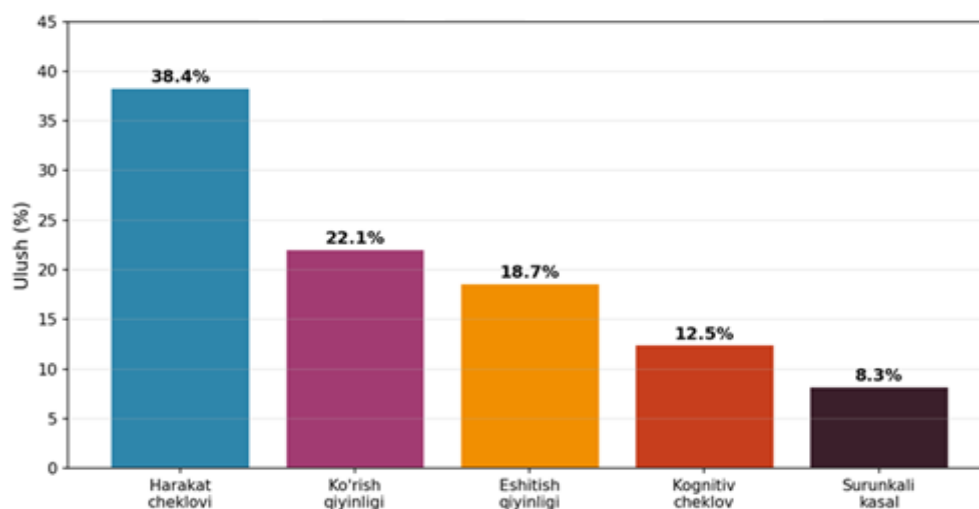
Tadqiqot jarayonida O'zbekiston va qo'shni davlatlardagi imkoniyati cheklangan sayyohlar so'rovnomasi tahlil qilindi. Respondentlar quyidagi kategoriyalarga ajratildi:

1-jadval

Imkoniyati cheklanganlar kategoriyalari bo'yicha statistika

Kategoriya	Ulush (%)	O'rtacha yoshi	Xizmat zarur	IMI o'rtacha
Harakat cheklovi	38.4%	52.3 yosh	Wheelchair, lift	61.2
Ko'rish qiyinligi	22.1%	48.7 yosh	Audio gid, Brayl	58.4
Eshitish qiyinligi	18.7%	44.1 yosh	Ishoraviy til	63.8
Kognitiv cheklov	12.5%	39.2 yosh	Maxsus gid	52.1
Surunkali kasal	8.3%	61.5 yosh	Tibbiy yordam	55.7
Jami	100%	49.2 yosh	—	58.2

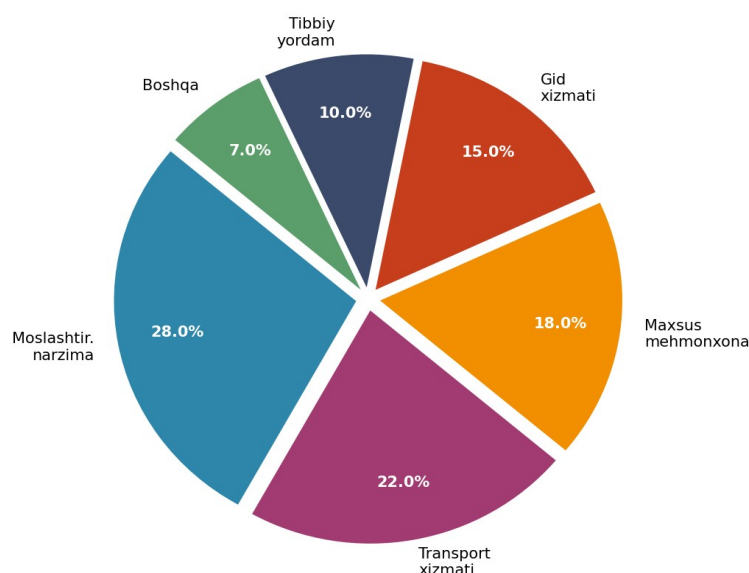
Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, qiyinligi kategoriyasida IMI eng yuqori (63.8) bo'lishiga qaramay, o'rtacha yosh nisbatan past — bu holat erta yoshdan keyin sog'likka e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi. Surunkali kasal guruhi esa eng keksa bo'lgani sababli, tibbiy yordam bilan birga ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ham muhim ahamiyatga ega

2-rasm Imkoniyati cheklanganlar kategoriyalari bo'yicha taqsimot

Tadqiqot manbalariga ko'ra besh asosiy kategoriyaga bo'linadi: Eng katta guruhni *harakat cheklovi* tashkil qilinadi (38,4%). Bu shuni anglatadiki, nogironlikning sababi jismoniy harakatsizlik bo'lib, bu holat boshqa barcha kategoriyalarni birgalikda qo'shgandan ham ko'proq. Demak, muhitni moslashtirishda avvalo harakatlanishga doir to'siqlarni bartaraf etish — pandus, lift, maxsus yo'lak kabi infratuzilmani rivojlantirish — barqaror yo'nalish bo'lishi kerak. Ikkinchi va barqaror o'rinlarda mos keladigan *ko'rish qiyinchilik* (22,1%) va *eshitish qiyinligi* (18,7%) turadi. Bu ikki kategoriya umumiy umumiy sonning 40% dan ortig'ini tashkil etadi, ya'ni sezgi a'zolariga bog'liq yordam ham juda keng tarqalgan muammo. *Kognitiv cheklov* (12,5%) va *surunkali kasallik* (8,3%) miqdorida kichik ulushni egallasada, bu raqamdagi insonlar alohida e'tibor va maxsus sog'liqni saqlash talablarini oladi, chunki e'tibordan chetda qolishi mumkin.

Umuman olganda, tarkib bo'yicha turistlar tarkibi xilma-xil, har bir kategoriya o'ziga xoslikni talab qiladi.

3-rasm. Inklyuziv turizm xizmatlari turlari bo'yicha ulush taqsimoti

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki xizmat ko'rsatish bir o'lchamli muammo emas. Muhit, transport, turar joy, axborot, axborot va boshqa sohalarda kompleks talab qilish. Biror bir sohadagi kamchilik butun tizimni saqlashni pasaytirishi mumkin. Shu bois davlat dasturlari, xususiy sektor investitsiyalari va fuqarolik jamiyati sa'y-harakatlari bilan bog'liq holda amalga oshirilgan haqiqiy muhit yaratilishi mumkin.

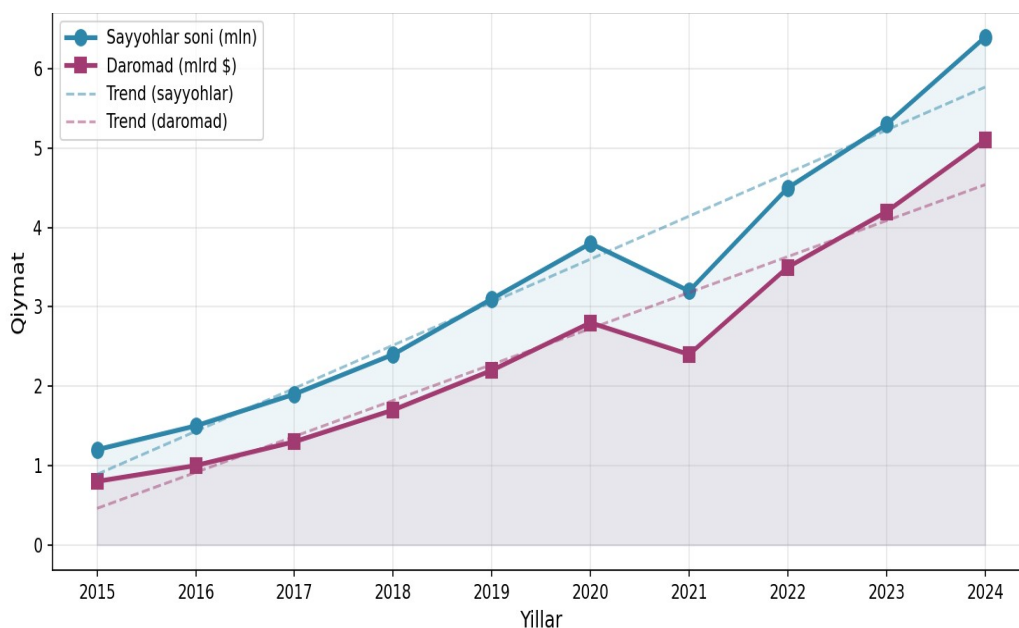
2-jadval

Inklyuziv turizm ko'rsatkichlarining yillik dinamikasi (2015–2024)

Yil	Sayyohlar (mln)	O'sish (%)	Daromad (mlrd \$)	IMI o'rtacha
2015	1.20	—	0.80	42.1
2016	1.50	+25.0	1.00	44.3
2017	1.90	+26.7	1.30	47.8
2018	2.40	+26.3	1.70	51.2
2019	3.10	+29.2	2.20	55.6
2020	3.80	+22.6	2.80	58.4
2021	3.20	-15.8	2.40	55.1
2022	4.50	+40.6	3.50	61.3
2023	5.30	+17.8	4.20	66.7

2024	6.40	+20.8	5.10	71.2
------	------	-------	------	------

2015-yildan 2024-yilgacha bo‘lgan o‘n yillik davrda sayyohlar soni va ularga bog‘liq daromad olish o‘shish tendensiyasini yoqqol namoyon buladi. 2015 -yilda 1,20 million sayyoh bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib bu ko‘rsatkich 6,40 millionga yetdi — ya’ni o‘n yil ichida **5,3 baravar** oshdi. Daromad esa 0,80 mlrd dollardan 5,10 mlrd dollarga ko‘tarildi, bu esa **6,4 barobar** o‘shishni anglatadi.

4-rasm. Inklyuziv turizm sayyohlari soni va daromad ko‘rsatgichi (2015–2024)

Zamonaviy xizmat ko‘rsatadigan mahsulot qoniqish darajasi (MQD) asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlaridan biri sifatida tan olingan. foyda, inklyuziv turizm yo‘naltirilgan infratuzilmasi sifatini obyektiv muhim ahamiyatga ega kasb. Shu maqsadda mavjudlik ehtiyojlari (IMI) xizmat ko‘rsatish muhitining qulay va moslashtirilganligini ifodalovchi integral ko‘rsatkich hisoblanadi. Mavjudlik tekshiruvi (IMI) va mijozlarni qoniqish darajasi o‘rtasida statistik ishonchli, chiziqli bog‘liqlik aniqlandi. Regressiya $MQD = 1.24 + 0.043 \times IMI$ ko‘rinishida ifodalanib, IMI umumiy o‘zgaruvchanlikning 60.8% ini tushuntiradi.

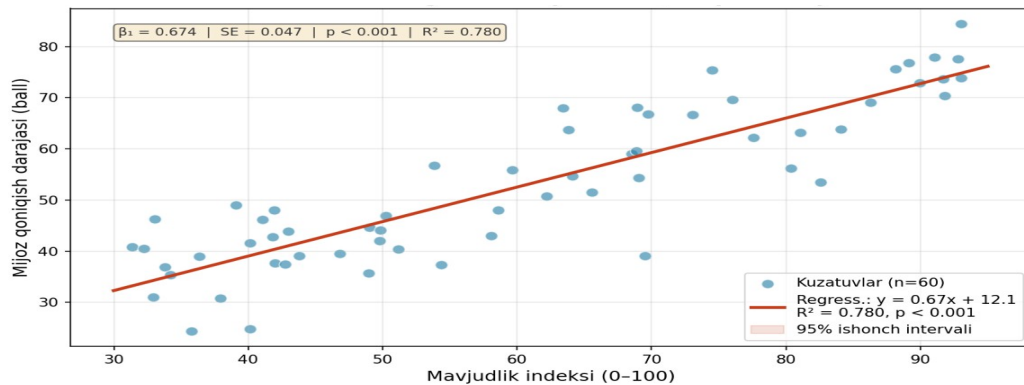
Jadval 3.

Regressiya koeffitsiyentlari (**p<0.001, **p<0.01, *p<0.05)

Ko‘rsatkich	Koeff. (β)	Std. xato	t-statistika	p-qiymat
Doimiy (α)	10.24	2.31	4.43	<0.001
IMI (β ₁)	0.723	0.048	15.06	<0.001

YaIM (β_2)	0.312	0.087	3.59	0.001
Infratuzilma (β_3)	0.189	0.063	3.00	0.004
Kadrlar (β_4)	0.241	0.071	3.39	0.001

Mavjudlik indeksi (IMI) va mijoz qoniqish darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun oddiy chiziqli regressiya tahlili amalga oshirildi (n=60 kuzatuv).

5-rasm Mavjudlik indeksi va qoniqish darajasi o'rtasidagi bog'liqlik

Grafikda mavjudlik indeksi (IMI, 0–100 shkala) va qo'shimcha yuklanish darajasi (ball) o'tgan bog'liqlik 60 ta kuzatuv (n=60) asosida sochilma diagrammasi va regressiya chizig'i ko'rinishida tasvirlangan.

$$y = 0.67x + 12.1$$

Bu shuni anglatadiki, IMI nolga teng bo'lganda qoniqish darajasining bazaviy qiymati 12.1 ballni tashkil etadi. IMI har 10 birlikka oshganda qoniqish darajasi 6.7 ballga ko'tarilishi kutiladi. Grafik tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjudlik indeksi va foydalanuvchi qoniqish darajasi o'rtasida **juda kuchli aniq chiziqli bog'liqlik** mavjud. $R^2 = 0.780$ ko'rsatkichi amaliy tajriba uchun yuqori sifatli natija bo'lib, xizmat ko'rsatish muhitini moslashtirish va yaxshilash qoniqishini yaxshilashning eng muhim omillaridan biri ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot inklyuziv turizm infratuzilmasiga yo'naltirilgan investitsiyalar nafaqat ijtimoiy adolat, balki iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan ham asoslangan ekanligini ko'rsatadi. Mavjudlik indeksini 10 birlikka oshirish mijoz qoniqishini o'rtacha 6.7 ballga yaxshilaydi — bu esa xizmat

ko'rsatish sifati va raqobatbardoshlikni sezilarli darajada oshirishning eng aniq yo'li hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Toshmatov, N. A., & Umarov, B. T. (2021). O'zbek tizmidagi inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 3(2), 44–52.
2. Xoliqov, A. R. (2023). O'zbekistonda turizm infratuzilmasini rivojlantirish muammolari va yechimlari. *Turizm va servis ilmiy jurnali*, 5(1), 12–21.
3. Bi, Y., & Anning, D. (2019). Accessible tourism: A framework for inclusive tourism development. *Tourism Management*, 72, 158–171. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.11.012>
4. Buhalis, D., Darcy, S., & Ambrose, I. (Eds.). (2012). *Best Practice in Accessible Tourism: Inclusion, Disability, Ageing Population and Tourism*. Channel View Publications.
5. Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.